

Rasism som begrepp och fenomen – en översikt

David Alfvenhierta tar en närmare titt på begreppet rasism.

RASISM ÄR ETT ORD som på senare år har blivit ett av de flitigast förekommande i såväl politisk som vardaglig debatt. Vad är egentligen rasism? Vem är rasist? Försöken att tillskriva ordet olika betydelser har varit många. Att definiera vem som de facto är rasist eller inte är något som bättre sker på en politisk arena. Däremot är det utifrån historisk kunskap möjligt att definiera rasismens uppkomst och hur fenomenet utvecklats genom historien fram till vår samtid.

VAD ÄR RASISM?

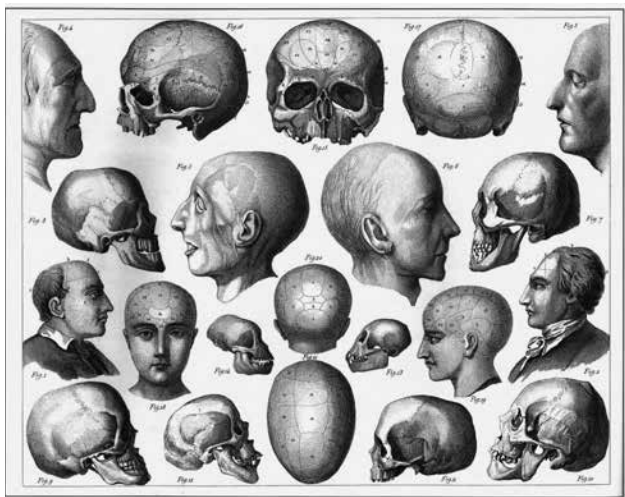
I *Rasism – en historisk översikt* (2002) beskriver den Pulitzerprisbelönade Harvardprofessorn George Fredrickson hur rasism, rent språkligt och terminologiskt, uppstod

som begrepp på 1930-talet – då i syfte att möjliggöra en benämning av de teorier som nazisterna förankrade judeförföljelserna i. Dock menar Fredrickson själv att rasismen som fenomen är avsevärt äldre. Han menar att rasismen är ett initialt västerländskt fenomen och att den i sin grundform uppstod på 1300- och 1400-talen.

Fredrickson underbygger sina påståenden med bland annat föreställningar under 1300-talet om att orsaken till digerdöden berodde på att judarna hade förorenat vattnet. Vidare nämner han hur de medeltida (kristna) människor betraktade judar som ”djävulens barn”, då som ett resultat av den kristna religiositetens idé om att Jesus korsfästes av just judarna. Den tidiga antisemitismen byggde således på föreställningen om att judarna hade dödat Jesus och en utifrån det upplevd logik som gav judarna skulden för allt som fortsättningsvis dödade kristna.

Bägge exemplen hänger samman och det sist nämnda förklarar antagligen det första. Ur det nämnda kan dock tydas hur Fredrickson gör kopplingen mellan synen på judarna och hur densamma utgör rasismens uppkomst. I sammanhanget bör nämnas att Fredrickson enbart menar att rasism i termer av rasantisemitism har ett medeltida ursprung, medan hudfärgsrasism är ett yngre fenomen. Baserat på det kan exempelvis även islamofobi ses som ett av flera uttryck för rasism.

Vad som nämnts ovan om Fredrickson bör samtidigt ställas mot hur historikern fil. dr Lennart Lundmark i *Allt som kan mätas är inte vetenskap* (2007) menar att rasismen har sitt ursprung i de utvecklingsteorier som formulerades under andra halvan av 1700-talet och som hierarkiskt positionerade människor utifrån uppfattningen av deras

ras. Därtill menar Lundmark att rasismen växte fram ur kolonialismen.

Fredrickson kan dock inte ställas rakt emot Lundmark då Fredrickson även beskriver hur uppfattningen om att "raser som grundläggande människotyper klassificerade efter fysiska egenskaper (i första hand hudfärg) inte uppkom förrän på 1700-talet". Mot bakgrund av det går det att påstå att Fredrickson och Lundmark egentligen är överens i sak kring historiens utveckling, men att Lundmark kanske hellre pratar om rasism i en snävare bemärkelse baserad på hudfärg, medan Fredrickson pratar om rasism i en vidare definition kopplad till beståndsdelar: olikhet och makt. Relaterat till olikhet och makt finns synen på "de andras" olikhet från "oss" och där olikheten är permanent och omöjlig att överbrygga.

I en koppling mellan hur Fredrickson definierar rasismens två huvudsakliga beståndsdelar, olikhet och makt, och med vedertagen sociologisk vetenskap går det att förklara processerna för rasismen som fenomen. ”De andras” olikhet från ”oss” kan med stöd av sociologin förklaras med hur ingruppen, den egna gruppen, bär ett inrotat tankesätt om hur utgruppen, ”de andra”, är olik ingruppen. Rasismen uppstår därefter i dynamiker mellan – och i processer inom – olika grupper av människor, där den starkare gruppens maktposition blir ett redskap för att rättfärdiga rasistiska föreställningar. (Jämför med det tidigare exemplet om judarna, korsfästelsen och digerdöden.)

EXEMPEL UR HISTORIEN

De mekanismer som uppbär rasismen, vilka hittills beskrivits i texten, kan användas både för att förklara historisk rasism och hur den uppstod.

Ett exempel på detta från den svenska historien är vad Christian Catomeris beskriver i *Det ohyggliga arvet* (2004) angående samers och finländares situation i Sverige från renässansen och framåt. Den svenska staten, vilken bär upp makten och representerar den svenska ingruppen, har undantagit samerna från vissa skatter som är relativt tunga för svenska bönder, samt medgett samerna rätt till beten, fiske och jaktmarker. Från statens sida har samerna redan vid 1500-talet setts som en tillgång och en handelspartner som kunnat leverera skinnprodukter av olika slag samt generera skatteintäkter. I förlängningen innebär det, i kombination med livsmedelskris och skattebördor, att motsättningar mellan svensk befolkning och samer uppstår, ur vilka rasistiska idéer om samer föds.

och har i stället
 under 1905 grundat universitetet
 i Jönköping, ett namn på Jönköping
 i syd-
 i Kungälv hamn i syd-
 i provinserna Kvantung sedan
 ha provinsen Kvantung sedan
 för utländsk handel. Den
 i Kantoflorens betydelse,
 visat portugalsiska beaktande
 mot den portugalsiska beaktande
 i ca 1800. Utöfningen hade 1912
 i ca 12 mil. kr. Importen
 av värde är 31 mil. kr.
 i Arctium kardborre,
 i Arctium Compositae
 i krotvaddiga beständiga. Blom-
 i röda och sitta i klotrunda
 och växer i rulligt förekom-
 utmot vägnar, i ovärdade
 i m. fl. platser. Rötterna
 i i Finland, Västs. Västs.
 i i 151 kvkm.
 i i Akenittin.
 i i det svenska namnet på
 i i det nordligaste Europa.
 i i Sverige anträffas i söder-
 i i bredgraden. Lapiska no-
 i i de svenska fjällen så
 i i som i det lura av Dalarna
 i i har svenskarna lämnat
 i i på vilket språk lapp och
 i i heter Lappalainen och
 i i Lappi. Den äldsta svens-
 i i namnet på L. var finnarna
 i i som alljämt fortleva i
 i i kalla sig L. i i samma
 i i och uppfatta benämningen
 i i häfnad och förringande. De
 i i boende i i Sverige brukar
 i i sig fjällfolket i i fjäll-
 i i

kligt avseende blira L. till den
 i i rasgruppen. Deras språk
 i i finsk-uriska gruppen och
 i i besittat med finskan, vilket
 i i märkligt som L. och
 i i antropologiskt avseende
 i i från varandra. Det an-
 i i mycket tydligt kommit un-
 i i påverkan och på grund där-
 i i ett urfinskt språk, av vil-
 i i såväl lapiska som finska

och i i norra Sverige och Norge en
 i i komna i i blandad ras. Van-
 i i mängd personer av blandad ras.
 i i blandningen av lappar och
 i i finnar.

Lappar.

L. äro till växten små. Kroppsläng-
 den är för lappmän i Lule och Pite
 lappmarker 150 cm. och kvinnorna
 äro något mindre. Lokala variatio-
 ner förklaras lätt med uppblandning
 med grannarna. Kortskallighet är ty-
 pisk för L. Ett kort och runt huvud
 är också det lapiska skönhetsidealet.
 Hudfärgen är ljus, något gulbrun. Hä-
 ret är i regel svart eller mörkt samt
 rakt och strävt. Ögonen äro vanligen
 bruna och sitta ej snett. Ansiktet är
 brett med framträdande kindknötar
 och spetsig haka. Kroppen är välpro-
 portionerad. Dock ha L. i regel korta
 ben och äro hujulbenta. Muskula-
 turen är väl utvecklad. Särskilt de
 nomadiserande L. utmärka sig för
 stor smidighet, snabbhet och uthållig-
 het på sina vandringar. Synen är
 skarp men ögonsjukdomarna ganska

luftan är av su-
 L:s slimo för-
 svagt utvecklat,
 många vuxna be-
 tet och bad för
 spildbrun. Riktig-
 ten skulle dock i
 i den skarpa köll

L. äro godmod-
 ligenta människ-
 gästrä, dock för
 män. Gentemot f-
 ta tillbakadrag-
 ma, beroende på
 hagliga erfarenh-
 de sig ofta mind-
 på att det säms-
 ont om föda i n-
 ha starkt slimo f-
 het är icke sällan
 lätt tjänstefolk
 och nöd. I våra d-
 ligt att L. ha pes-
 ras käraste egend-
 För den typiska i
 kärare än sparke
 livlösa ting är så
 känd bland L., m-
 nar stjälas.

L:s dräkt är i
 för båda könen. I
 res en ned över i
 tröja och över de
 maren en blus av
 vintern en påls
 sammanhållen k-
 bälte av ylle eller
 blådig kalven oc-
 saker ha sin plats
 skyddas av en ha-
 äro av skinn eller
 ned i kängorna. I
 torrt hö, vilket
 strumporna. Kär-
 med brokiga ylle
 smälbenet. Kvinn-
 blåtta, som sluter
 nordligaste Norge

Ur Nordiskt konversationslexikon (1925).

Catomeris beskriver samtidigt finländarna, finnarna, som en grupp som under slutet av 1500-talet och en bit framåt var viktiga som "koloniserare" av ödemarker i Mellansverige och att de som sådana bidrog till att generera skatteintäkter. Till följd av skattelättnader i kombination med förhållanden i Finland innebär det att det under

1600-talets början kommer ett stort antal finska nybyggare till "finnskogarna". Mot 1600-talets senare del föds dock behov av kolproduktion där finnskogarna kommer till nytta, varför stödet till gruppen upphör. Runt detta uppstår konflikter och rasistiska idéer om finländarna.

I en kort analys går det att se hur samerna och finländarna behandlas likvärdigt så länge staten, "vi", har nytta av dem: antingen som skattekälla, arbetskraft eller handelspartner. När nyttan upphör eller behovet förändras, förändras även synen på och bemötandet av samerna och finländarna, "de andra". Det är vid den här punkten makt och olikhet, baserat på hur Fredrickson beskrivit beståndsdelarna, blir aktuella. Staten använder makten för ingruppens intressen och i samhället stärks bilden av samer och finländare som olika svenskarna. Catomeris beskriver hur samerna ses som goda vildar med lata drag men ändå med en idealiserad relation till naturen, samt med en avvikande religion, krigisk oduglighet, utpräglad slughet och bedräglig natur. Ett exempel från tiden efter att konflikterna börjat uppstå, runt slutet av 1700-talet, är hur samerna beskrivs som "en ohygglig och obehaglig tärande ohyra" och i samma kontext anses omöjliga att anpassa. Hotet är ett rationellt hot i termer av konkurrens om naturtillgångarna, makten över dessa, "konkurrensvillkor" samt ett irrationellt hot i termer av det som kommer av den avvikande religiositeten; är samerna häxor, trolldomsutövare eller liknande?

Vad som har beskrivits om samerna tangerar bitvis vad Catomeris beskriver om finländarna – eller "svedjefinnarna" som de även benämndes. I gruppen finns "lösfinnar", dagavlönade – vilka beskrevs som ovälkomna landstrykare

– eller som okunniga och vildsinta, rent av barbariska. Om samnen ses som en god vilde ses finländaren som en halv-vilde samtidigt som de bägge grupperna förenas genom hur även finländarna anses besitta kunskap om trolldom. Ur de rasistiska föreställningarna föds även idén om det hot de bägge utgrupperna utgör mot den svenska ingruppen, varför staten tvingas agera för att skydda den egna gruppen mot de upplevda hoten samtidigt som den egna nyttan av utgruppen bevaras. Här beskriver Catomeris hur staten från slutet av 1600-talet mer aktivt arbetar med kolonisering av Lappland och hur det innebär skattefriheter för nybyggare söderifrån, men även hur samernas rättigheter skyddas. Möjligen är det orsaken till hur rätten till renbete är en levande kamp. Catomeris beskriver fortsättningsvis hur det mot slutet av 1800-talet debatterades hur ”nomadens” intresse måste ge vika för den bofaste, men utan våld. Det går således att påstå att samerna, ”hoten” till trots, delvis har fått bibehålla rättigheter utan åtgärder för att helt förinta eller fördriva dem. Samtidigt så visar kolonialiseringen av markerna i deras livsmiljö att de, likt indianerna i USA, fått stå tillbaka för maktens, ingruppens, intressen.

Om samerna, med en del inskränkningar, fått behålla en viss nivå av rättigheter och utrymme för sin livsföring, så skiljer det dem från finländarna. Catomeris beskriver hur ”svedjefinnarnas” initialt statsunderstödda inkomstkälla istället kriminaliseras. Han beskriver även lag-

**Om samnen ses
som en god vilde
ses finländaren
som en halv-vilde.**

stiftning om hur finländarna ska deporteras tillbaka till Finland och en mängd andra åtgärder som på olika sätt tar bort förmågan för gruppen att överleva, men även hur hjälp till dem kriminaliseras. Det leder till, som Catomeris också skriver, att finländarna i slutändan "fått ge upp en del av sin identitet", men även fått sitt språk och sina yrken förklarade icke önskvärda. Sociologiskt innebär det att rasismen i det aktuella exemplet lett till att ingruppen konsumerat utgruppen helt och hållet.

BIOLOGISK RASISM

Även om delar av det föregående exemplet om samer och finländare fortfarande är aktuellt, och även om delar av den rasism som uttrycks i den historiska beskrivningen av samer och finländare baseras på deras utseenden, är den formen av tidig rasism främst vad Fredrickson benämnt som religiös rasism. Som nämnts i artikelns inledande avsnitt kan Lundmarks mer biologiska förklaringar till rasism komplettera Fredricksons modell med makt och olikhet. Ett tydligt exempel på hur föreställningar kring biologiska faktorer samverkar med ingruppens kulturella och religiösa uppfattningar är skeenden i samband med upplysningen

Innan upplysningen rådde strikt religiösa förklaringar av världsordningar. Även om det inte går att tala om sekularisering vid tiden för upplysningen, innebar införandet av vetenskapliga förklaringsmodeller för de existentiella frågorna att synen på människors egenvärde och ursprung förändrades. Det föder utrymme för dekonstruktion av människor till icke-människor. Fredrickson beskriver exempelvis hur vetenskap och religiositet efter upplysning-

en kunde samverka för att ingruppens makt skulle vara intakt. Ett tydligt exempel är där han beskriver hur Hams förbannelse gjorde det religiöst legitimt att förtrycka svarta människor samtidigt som upplysningstidens vetenskap med tidiga rasbiologiska idéer bröt ned de faktorer som tidigare begränsat den biologiska rasismen. Utifrån det bibliska exemplet innebar det konkret att när Hams förbannelse dehumaniserade den svarta människan, samtidigt som Voltaire avfärdade den kristna skapelseberättelsen, föddes utrymmet för att sammanföra teorier som både avfärdar kyrkans sanningar, moral och läror med mer vetenskapliga idéer. Exempel på vetenskapliga teorier som senare använts för att dehumanisera den svarta människan kan hämtas från Charles Darwin.

Darwin talar främst om två mänskliga huvudkategorier; civiliserade folkslag och barbariska. Civiliserade folkslag beskrivs som övermäktiga de barbariska – undantaget när barbariska folk har fördel av det lokala klimatet och sin förmodade anpassning till det. Klart är dock att civiliserade folk är predestinerade att utplåna barbariska diton. Darwin beskriver det rentav som en kort process. Det självklara i det hela exemplifierar Darwin med hur Nya Zeelands ursprungsbe-folkning tillskrivs veta om sitt öde; att de likt den infödda rätten kommer att utrotas av den europeiska.

**Upplysnings-
tidens tidiga ras-
biologiska idéer
bröt ned de
faktorer som
tidigare begränsat
den biologiska
rasismen.**

Den syn Darwin presenterar kom senare att förvanskas något och ligger till grund för den rasism som följer efter upplysningstiden – den som även legitimerade imperialismen och längre fram ledde till förintelsen och nutida rasism. Professor Sven Lindqvist citerar i *Utrota varenda jävel* (2017) Eduard von Hartmann som 1884 skriver att ”den sanne människovännen kan inte annat än önska påskynda de vilda folkens utdöende och arbeta för detta mål”. Lindqvist citerar också Herbert Spencer som 1850 skriver att han/de så kallade civiliserade folkslagen ”...tar ingen hänsyn till lidanden av underordnad betydelse, utan utrotar sådana sektorer av mänskligheten som står i dess väg”. Dessa är två citat som tar sina avstamp i 1800-talets andra halva och som kan utgöra grund för hur Lindqvist beskriver förintelsen som en logisk del i en kedja som varken börjar eller slutar i Auschwitz.

Går man bakåt i kedjan är det möjligt att se hur Lindqvist refererar till Ernst Nolte som menar att judeförintelsen är influerad av Stalins utrensningar på 1930-talet och kulakutrotningen på 1920-talet. I denna kontext beskrivs även turkarnas massmord på armenier i början av 1900-talet, innan kedjan länkas vidare till tyskarnas utrotande av hererofolket i Sydvästafrika.

Lindqvist beskriver hur imperialismens historia går in i en ny epok omkring 1850. Han kopplar det samman med hur ångbåtarna, som kolonialiseringen sker ifrån, har bestyckats med kanoner. Han kopplar även samman det med en ny epok i rasismens historia och hur ”kanonbåtarna” blev symboler för imperialismen. I en analys beskriver Lindqvist i boken hur européerna tolkade militär överlägsenhet som både intellektuell och biologisk överlägsenhet.

Det går att fortsätta följa kedjan. Lindqvist tar upp fler händelser där imperialism och västerländsk överlägsenhet har rättfärdigat folkmord med stöd av hudfärgsrasism och biologisk rasism. Det allra tydligaste exemplet är det som Lindqvist skriver i boken: "Auschwitz var den moderna, industriella tillämpningen av en förintelse, på vilken det europeiska världsherraväldet sedan länge vilade".

SAMMANFATTNING

Rasism är något som har funnits långt innan det fanns ett ord för det. Även om det finns vissa skiljaktigheter kring när den anses ha uppkommit och exakt hur snävt den ska begränsas i sin begreppsdefinition, är den fortfarande ett fenomen som bärs upp av samma faktorer. Den grupp som har makt upplever eller konstruerar ett hot hos den eller de grupper som befinner sig utanför den egna. Utgrupperna kan vara sammansatta av individer med andra hudfärger, andra religiösa tillhörigheter och andra kulturella sedvänjor. Samma fenomen upprepas över tid. Gemensamt tycks dock alltid vara föreställningen om att den egna gruppen är överordnad utgruppen, alternativt att utgruppen utgör någon form av hot. ✍

Lästips

Rasismens historia och sociologiska förklaringar till rasism rymmer avsevärt mer än vad utrymmet till en artikel medger. För den som vill fördjupa sig i ämnet och få en mer heltäckande bild rekommenderas följande böcker, där flertalet även legat till grund för den här artikeln:

Catomeris, Christian. *Det ohyggliga arvet*. Stockholm: Ordfront, 2004.

Fanin, Frantz. *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos, 1997.

- Fredrickson, George M. *Rasism: en historisk översikt*. Lund: Historiska media, 2005.
- Lindqvist, Sven. *Utrota varenda jävel*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2017
- Malik, Kenan. *Strange Fruit: Why Both Sides are Wrong in the Race Debate*. Oxford: Oneworld, 2008
- Said, Edward W. *Orientalism*. Stockholm: Ordfront, 2000.